

Уляна Міщук

МОВОСВІТ ПРИРОДИ В ПОЕЗІЇ Л. КОСТЕНКО, В. СТУСА, М. ВІНГРАНОВСЬКОГО

Багатогранний і колоритний світ природи, складні стосунки людини і природи, зажуриленість людини у довкілля й олюднення навколишнього світу — традиційні для поезії теми й мотиви. Домінують вони й у мовотворчості Л. Костенко, В. Стуса, М. Вінграновського. Назви природних явищ — *вітер, вода* (Л. Костенко, М. Вінграновський, В. Стус), *вогонь (огонь)* (Л. Костенко, В. Стус), *грим, блискавка, бурі, течія, вир, дим, імла, спека, мороз* (В. Стус), *блискавиця* (М. Вінграновський) — вживаються в усталених, закріплених мовно-поетичною картиною словосполученнях і водночас, зазнають індивідуально-авторського художньо-образного переосмислення.

Почуття тривоги, а часто й піднесення у поетичній мові Л. Костенко, В. Стуса, М. Вінграновського передають лексеми на позначення *блискавка, блискавиця*: *Дніпро, і сад, і сонна блискавиця, / Та неба сонь, та синя сонь доріг* (М. Вінграновський); *Вдар блискавко, і громе прогрім, / коли не розпростер ти крил у горі* (В. Стус). Такі контексти закріплюють в мовно-естетичні стереотипи сприйняття й художнього показу цього природного явища.

Семантичне переосмислення лексеми *блискавка* засвідчує генитивна метафора *блискавка ума*: *Іронія — це блискавка ума, / котра освітить всі глибини смислу* (Л. Костенко).

Активна у мововжитку поетів номінація *вогонь*, функціонування якої, з одного боку, засвідчує тяглість національної фольклорної та літературно-художньої традиції, а з другого — нову індивідуально-авторську інтерпретацію.

У народному уявленні *вогонь* насамперед уособлював життя. Актуалізуючи традиційні міфологічні уявлення, поети наповнюють згадану лексему також новим змістом, акцентують у ній ті чи ті семи, актуальні для конкретного образу або контексту. Так, в ідіостилі В. Стуса слово *вогонь* містить семи 'сила духу', 'відродження', 'оновлення', 'вияв свободи', 'сила почут-

тів': Швидше поминай/ цей край вагань і не лишай про згадку/
ні **вогню**, ні золи; Моя душа, запрагла неба,/ всерозкриленна
держить путь на стовп/ веселого **вогню**... і врочить порив: не
спиняйся, йди./ То шлях правдивий. Ти його предтеча; Добром
об'яснена душа/ велить **вогнем** палати.

В окремих поезіях В. Стуса *вогонь* постає у фольклоризованому варіанті та водночас в індивідуально-авторському сприйманні — містить сему 'загроза', яку з урахуванням соціополітичних умов життя автора можна трактувати як «час репресій»: *Два **вогні** горять,/ з вітром гомонять,/ а в високім небі/ два сонця стоять/ .. Уперед піду — **вогню** не мину,/ а назад піду — загину.*

У поетичному словнику Л. Костенко іменник *вогонь* збагачений семами 'надія', 'порятунок' експлікують авторські інтенції, переконання: *Месю били. В груді. І в обличчя./ **Вогонь** горів. Петро промовив: — «Ні».*

Контекстну варіантність реалізації образу *вогонь* підтримують зафіксовані у поезії Л. Костенко лексеми *пожежа*, *багаття*, *ватра*, *попелище*: *Чабанська **ватра** тліє коло заватри; Вона ж згоріла у тому **багатті**/ із власних віршів, це хіба не жах?!; Гори, щезай в **пожежах** самоспалень,/ в гірких руїнах власних **попелищ**.* В останніх рядках семантику образу *вогонь* розширюють також предикат *гори* та субстантив *самоспалення*.

У поетичному лексиконі М. Вінграновського слово-образ *вогонь* не належить до найбільш частотних. Епізодичні приклади його використання пов'язані з акцентуванням інтенсивності вияву почуттів: *Вже б, здавалося, відболіло,/ Прогоріло у тім **вогні**,/ Ступцювало і душу й тіло,/ Вже б, здалося, нащо мені?* Знакова для цього контексту дієслівна метафора *прогріло у тім вогні*, експресивний зміст якої визначає її синонімічність із безособовою експресею *відболіло*.

Функціонально й семантично навантажена в поетичній мові шістдесятників також номінація *вода*. Крім фольклорно маркованих слововживань (*за сині за моря лети по **воду**/ однаково — чи мертву чи живу* (В. Стус) відзначаємо новітні семантичні відтінки, що зафіксовані в загальнономовному словнику — 'досвід', 'надбання національної та загальнолюдської історії й культури': *Ми знаєм крики наших **вод**; Як мед із половецьких чаш,/ Свої важкі ти **води** рушиш; І твої **води** непролиті — свя-*

щенні *води* в грішний вік; *І мова нашої води/ У мові вод усепла-
нетних* (М. Вінграновський).

У семантичній структурі лексеми *вода* наявні значення, які вирізняють тексти шістдесятників на тлі поезії інших часо-
вих зрізів: 'Божа присутність', 'чистота', 'очищення', 'життя',
'відродження', 'каральний меч'. Так, сема 'Божа присутність'
актуалізована у філософському осмисленні В. Стуса таїни бут-
тя (вірш «Гойдається вечора зламана віть»): *Тепер, недоріко,
подайсь за водою (а нишком послухай: чи всесвіт не спить)*.
Семантика ключового слова, розширюючи свій діапазон, ви-
ходить за межі загальномовного фразеологізму (*податися за
водою* тут означає 'здатися на Божу волю').

Традиційні для національної мовно-поетичної практики
асоціативний зв'язок *вода* — *рух, життя, плин історії* визна-
чає домінування однойменних сем у багатьох віршах В. Сту-
са. Пор.: *Струмуй, водо, струмуй. Минуле не вернути; То ти,
водо, течи! А ти, бідо, лютуй!* Значення 'життя', носієм якого
є лексема *вода*, у мовистилі В. Стуса часто увиразнюють, до-
повнюють семи 'плинність', 'проминання': *Дорога самовтечі,
непідвладна/ моїм бажанням, рине, як вода*.

Синкретизм чистоти і спокою, духовного оновлення — осо-
бливість номінації *вода*, що засвідчена в новому осмисленні ві-
домої паремії: *На тихі води і на ясні зорі/ паде лебідка білими
грудьми* (В. Стус); *На ясні зорі, чисті води/ пливи скривавлена
любов!* (М. Вінграновський).

Семантика чистоти мотивує постання метафоричних та епі-
тетних конструкцій із лексемою *вода* у мовистилі М. Вінгранов-
ського: *Води твоєї тіло голубе/ Я обніму до золотого болю!;
Сюди, сюди, на ці шовкові води,/ На синій звук любові і свободи*.
З іншого боку, *вода* у художньому сприйнятті автора — це також
стихія, що несе загрозу, слугує перешкодою для ліричного героя:
Воріженьки стоять відзігорні,/ Воріженьки стоять, як вода.

Семантично близькі з номеном *вода* у В. Стуса лексеми *те-
чія* і *вир*, які об'єктивують природну стихію, позначену семами
'плинність', 'рух': *весна на кригу і від берегів — на течію, на
вир, на чорторий* (В. Стус).

Те, що використання назв природних явищ в авторських
ідіолектах, — потреба не просто номінативна, а й етнопсихо-

ментальна, виразно засвідчують фраземні утворення. Пор. у Л. Костенко: *А я покочусь по оцій землі — п'ятим колесом вашого воза, десятою водою на киселі.*

Для традиційних художніх уживань номінації *вітер* актуальні, як правило, семи 'активна (часом ворожа) стихія', 'перешкода', 'свобода', 'запустіння', 'смерть'. У поетичних текстах Л. Костенко окрім усталеного значення 'активна стихія' (*А вітер, вітер, вітер!.. / Який палючий вітер; Весна. / А вітер — наче восени; шумлять вітри, як гості з іменин*) виявляємо семи, які наповнюють номінацію *вітер* новим змістом. Зокрема, для мови поетеси характерні два основні типи значень, які взаємодоповнюють одне одного, — 'сум' і 'звук, мелодія'. Пор.: *Отак злетить без дріб'язку валізи / на верховину туги серед Татр, / в гірських вітрів трагічні вокалізи; Вітри гули віолончеллю, / писали пальми акварель; Кладуть вітри смичок на тятиву.* В останніх двох прикладах пряма номінація *вітри* трансформується в предикативні метафори, пов'язані з персоніфікацією природи.

Репрезентативна лексема *вітер* з погляду сучасного осмислення буття: *Отут я стою під замисленим небом / на чорних вітрах світових веремій* (Л. Костенко); *Світ весь — на вітрах... / На хижім вітрі чезне й нищий страх* (В. Стус). Епітети *чорні, хижий* тут не тільки актуалізують семантику стрижевого слова, а й містять суб'єктивну оцінку висловленого.

Для ідіостилів Л. Костенко та В. Стуса характерне градаційне нанизування назв природних стихій: *І дощ, і сніг, і віхола, і вітер. / Високовольтна лінія Голгоф* (Л. Костенко); *Сніги і стужа, вітри й морози, / свисти і лайка, дикі прокльони, / собачий гавкіт, крила паровоза, / чорні машини, чорні вагони* (В. Стус).

По-новому звучить лексема *вітри* у складі фраземного утворення: *Куди? О, краще не питай. / Світ за очі. На всі чотири шалені вітри* (В. Стус); *Літа блукань, тривоги і надій / ідїть собі на всі чотири вітри* (В. Стус).

В індивідуальній мовнопоетичній практиці В. Стуса зафіксовано фольклорно марковані прикладкові утворення зі словом *вітер*: *Занадто далеко. Занадто ген-ген, де в леготі-вітрі кучериться клен.*

Народнопоетичне та індивідуально-авторське синтезує персоніфікований динамічний образ *вітру* в поезії Л. Костенко: *Там віє вітер, він за бандуриста.*

Перевагу емоційності, чуттєвості над зображальністю в епітетних сполуках із дистрибутом *вітер* засвідчують авторські образи М. Вінграновського: *Лимонний вітер задмухав понаддніпровий вечір; темнавий вітер, темні губи й темні трави травня.*

Мікрословник назв природних явищ, актуалізованих у поетичній мові Л. Костенко, М. Вінграновського, поповнює номінація *гроза*. Вона нерідко поєднується в одному контексті з лексемами *блискавка*, *грім*: *Мерщій під гору, горенько, — гроза!* (М. Вінграновський); *Була гроза, і грім гримів,/ Він так любить гриміти* (М. Вінграновський); *Гроза проходила десь поруч./ Було то блискавка, то грім* (Л. Костенко).

Єдність людини і природи, їх взаємозв'язок показані в численних інтимізованих контекстах (*Гроза погримувала грізно,/ були ми з нею тет-а-тет* (Л. Костенко)), а також в антропоморфних метафорах (*Сліпучо усміхнулася гроза./ Всесвітнє дерево струнулося дощами* (Л. Костенко)).

Лексема *грім* окрім позначення фізичного явища (*ти йшла до мене, але не встигла/ за першим зойком, за першим громом* (В. Стус); *Гроза проходила десь поруч. Було то блискавка, то грім* (Л. Костенко), набуває конотованої семантики: *Сховатися од долі — не судилось./ Ударив грім — і зразу шкереберть/ пішло життя* (В. Стус).

Іноді номінація *грім* персоніфікується у річищі фольклорної традиції, зокрема оповідної: *Грім жив у хмарі, і згори/ він бачив, хто що хоче/ Налив грозою грім яри,/ Умив озерам очі; І дядько грім сказав собі: «Потрушу я і грушу».*

Активна одиниця поетичного словника шістдесятників в описах природи і життя — номінація *дощ*. Її традиційне значення 'життєдайна сила' у поетичних текстах часто пов'язане з дієсловами *лити*, *полити*, *зросити* тощо. Пор.: *Дощ полив, і день такий полив'яний* (Л. Костенко).

Знакові для поетичної мови також «звукові» образи дощу: *Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить./ Бляшаний звук води, веселих крапель кроки* (Л. Костенко).

Окрім функції елемента пейзажних описів і пейзажного ситуаційтворення, номінація *дощ* у мовостилях шістдесятників засвідчує гармонійність відчуття їх єдності зі світом природи, а також осмислення сутності людини в контексті проблем буття.

Це породжує певний тип настроєвості, втіленої в семах 'сум', 'неспокій', 'нескінченність', 'неминучість', 'пошук душевної рівноваги'. Показові з цього погляду психологізовані образи В. Стуса, у яких *дощ* постає провісником суму, неспокою і часто містить сему 'нескінченність', 'всеохопність': *Був дощ. Була пора смеркань./ І в серце увійшов неспокій; Від рання дощ. Від сну, від ночі,/ від у голів'я — дощ і дощ; Ти вся — в дощі. Ідуть дощі століть.*

Семи 'тривалість', 'нескінченність' визначають зміст і естетику лексеми *дощ* і в інших поетів: *То дощ, то сніг, то знову дощ...* (М. Вінграновський); *Був довгий дощ. І я не спав/ ачи очей не міг склепити* (В. Стус). Епітети *довгий*, *осінній* у наведених контекстах — логічні, вони вказують на затяжний або ж сезонний характер дощу.. Натомість сполука *високий дощ* у В. Стуса вказує на душевне піднесення, одухотворення явищ природи: *Вицхлим світом сяють вишні/ опонічні. Допіру лив/ високий дощ.*

Позитивна семантика увиразнена в епітетно-метафоричних конструкціях на зразок: *А коло хати пелехатий сонях/ пасе траву в блакитному дощі* (Л. Костенко); *Шепоче дощ про тебе у траві,/ Ріку читає сірими очима* (М. Вінграновський).

Потрапляючи в різне контекстне оточення, лексема *дощ* не тільки виступає елементом осіннього пейзажу, а й відіграє важливу роль як виразник світобачення автора. Пор. у мовостилі Л. Костенко: *Тихо строчать дощі; Натягне дощ свої осінні струни; Не барабаньте пальцями дощу/ вночі по підвіконнях; Стоїть мати моя при дорозі/ заплітає у коси дощ; А дощ шепочеться із листям,/ як я з тобою уночі.*

Новітній аспект актуалізації образу *дощ* у мовотворчості поетеси пов'язаний з осмисленням та художнім узагальненням екологічних проблем: *А дощ так само ходить по веранді,/ екологічно небезпечний дощ; ці дощі,/ отруєні стронцієм,/ засвистять, як стріли поганські.*

Уживання лексем на позначення явищ природи у творчості Л. Костенко, М. Вінграновського, В. Стуса засноване на традиції й водночас продуктивне, глибоко індивідуальне.